

Arbetarrörelsens splittring i Kiruna

- radikalisering i nödtid?

John Vahlström

Luleå tekniska universitet

C- uppsats
Historia

Institutionen för Industriell ekonomi och samhällsvetenskap
Avdelningen för Samhällsvetenskap

Socialdemokratins splittring i Kiruna – radikalisering i nödtid?

John Vahlström

Institutionen för industriell ekonomi och samhällsvetenskap, avdelningen för
samhällsvetenskap, historia.

C-uppsats höstterminen 2006

Vetenskaplig handledare: Åke Löfgren

Sammanfattning

Uppsatsens syfte är att undersöka om klassmotsättningar och kraftig försämring av levnadsförhållandena kan antagas vara en tänkbar orsak till arbetarrörelsens splittring i Kiruna 1917, och om denna utveckling kan spåras i ageranden hos Kiruna socialdemokratiska arbetarkommun. Som teori för undersökningen har Karl Marx klassmotsättningsteori använts. Denna pekar på att i tider av hårdnade motsättningar mellan arbetarklassens och kapitalets intressen radikaliserar arbetarklassen. En genomgång av bakgrunden till splittringen nationellt och på länsplanet görs för att sätta in splittringen i sitt sammanhang. Därefter redogörs kronologiskt för hur Kiruna arbetarkommun utvecklas politiskt under åren 1905-1917. Avslutningsvis redovisas hur klassamhälle och levnadsförhållanden såg ut i Kiruna under den aktuella tiden. För att ge en jämförelsepunkt har även motsvarande förhållanden i Malmberget undersökts. De levnadsförhållanden som studerats är bostadsförhållanden, löneutveckling, kostnadsfördyring och arbetsgivarens ledning av arbetarna och samarbete med facket. Resultatet av undersökningen visar att levnadsförhållanden och klassmotsättningar ökade i takt med radikaliseringen och att man kan spåra denna radikalisering hos Kiruna arbetarkommun. Det kan också konstateras att mycket pekar på att det relativt sett var sämre förhållanden i Kiruna än i Malmberget.

Innehåll

1. INLEDNING	1
1.1 Bakgrund	1
1.2 Syfte och frågeställningar	2
1.3 Metod	3
1.4 Tidigare forskning.....	3
1.5 Avgränsningar	5
1.6 Teoriavsnitt.....	5
1.7 Källor och källkritik	6
1.8 Disposition.....	8
2. SOCIALDEMOKRATISKA ARBETARPARTIETS RADIKALISERING OCH SPLITTRING	9
2.1 Utvecklingen i landet.....	9
2.2 Norrbottens utveckling under perioden.....	11
2.3 Kirunas arbetarkommuns utveckling mot splittring	13
3. LEVNADSFÖRHÅLLANDEN I SEKLETS BÖRJAN	18
3.1. Kiruna – levnadsvillkor	18
3.2. Gällivare – levnadsvillkor.....	21
3.3. Skillnaderna.....	22
4. SLUTDISKUSSION	24
KÄLLOR OCH LITTERATUR	26

1. INLEDNING

Många antaganden görs om människors politiska preferenser, men få har empiriskt underlag av något slag. Framför allt har på senare år publicerats överraskande resultat av forskning gjord på området, exempelvis SOM-undersökningarna (Samhälle, Opinion, Massmedia, ett institut som bl. a. undersöker politiska åsikter kopplade till andra faktorer) gjorda vid Göteborgs universitet. Detta menar jag tillför vetenskapen något, att det faktiskt undersöks om ”inofficiella sanningar” håller eller om man så vill att de variabler som ingår i ett antagande undersöks för att säkerställa validitet och reliabilitet. Denna uppsats kommer att undersöka ett historiskt vägskäl för att se om grundantagandena som görs kring denna är riktiga, och kommer kanske att foga ytterligare en del till den befintliga vetenskapen kring varför folks politiska preferenser ser ut som de gör. Det historiska vägskäl som avses är arbetarrörelsens splittring 1917, och det som undersöks är vad som orsakade denna splittring avseende på förändringar i politiska preferenser. Platsen Kiruna är fokus för undersökningen, eftersom splittringen just där var så stor, avseende på andel medlemmar som gick ur det socialdemokratiska partiet, och med tanke på att de var den första partiföreningen i Norrbotten som tog beslutet. Detta skedde i en tid av svåra villkor för människor i ett nytt industrisamhälle, och i likhet med SOM-undersökningarna försöker denna uppsats se om det sistnämnda påverkat det förstnämnda, om svåra förhållanden påverkat politiska åsikter.

1.1 Bakgrund

Arbetarrörelsens utveckling är något som påverkat Sverige under hela den period som vi haft representativ demokrati. Utvecklingen i Sverige började på 1840-talet då man bildade föreningar vilka diskuterade idéer som i grunden var socialistiska. Det mest kända namnet där är nog troligen Per Götrek. Tillblivandet av ”Kommunistiska manifestet” år 1848 var också givetvis betydelsefullt, då det var det första ideologiska socialistiska verk som fick spridning. Ovan nämnde Per Götrek var den som gav ut ”Det kommunistiska manifestet” på svenska för första gången. Föreningarna växte och började med tidningsutgivning, och 1889 bildades SAP av 13 män och kvinnor, däribland sådana namn som Kata Dahlström, August Palm med fler. Partiet utvecklades sympati- och medlemsmässigt, men det påverkades samtidigt av den internationella debatten. Detta ledde till att en del av framför allt de yngre socialisterna

anammade syndikalistiska idéer. Runt sekelskiftet 1900 var det flera ”ungsocialister” som uteslöts ur partiet, däribland Hinke Berggren¹, just på grundvalen att de verkade mot partiets program genom att förespråka de syndikalistiska idéerna. 1903 bildades partiets ungdomsförbund, det som nu heter SSU (Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund), och enligt samstämmiga uppgifter hade de i många stycken radikalare åsikter än moderpartiet. Den första stora kontroversen mellan moderparti och ungdomsförbund var inför 1909 års storstrejk, och konflikten eskalerade i och med krigsutbrottet (första världskriget), då de hamnade på två helt skilda linjer. Slutresultatet blev att de missnöjda yngre socialisterna bildade ett eget parti i maj 1917². Utgångspunkten för uppsatsen är denna historiska utveckling.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen kommer att behandla åren 1905-1917 och undersöka förutsättningar för den radikala politiska förändring som skedde i Kiruna under denna period, vilket ledde till att dåvarande SAP tappade 4/5 av sitt medlemsantal (130 röster för splittring, 52 mot). Övrig forskning på arbetarrörelsens splittring har både gett generella och specifika förklaringar med varierande underbyggnad. Denna uppsats syfte blir att undersöka de sociala och materiella förhållanden som kan ha varit bidragande orsaker till att SAP:s splittring i Kiruna blev så dramatisk, och om denna radikaliserings över tid märks inom partiets egna handlingar.

För att uppnå detta syfte ställs följande frågeställningar:

- Hur var den politiska utvecklingen inom SAP på riksplanet och i länet dessa år?
- Hur stort genomslag hade denna utveckling i Kiruna, speglat i mötesprotokoll för arbetarkommunen?
- Vilka var de materiella förutsättningarna och den sociala skiktningen hos invånarna i Kiruna vid denna tid och i jämförelse med annan jämförbar ort?

¹ Frontfigur inom syndikalistiska rörelsen i seklets början, förf. anm.

² Hirdman 1988, pp. 21-110

1.3 Metod

De metoder som används är textanalys av befintligt material såsom protokollsböcker, jubileumsskrifter och övriga källor samt i viss mån matematisk bearbetning av källdata från berörd period. För att säkerställa validitet görs vissa komparativa studier, då med jämförbar ort vid samma tid. Då klassteorier (se kap. 1.5) står som teoretisk grundval kan det sägas att angreppssättet är deduktivt men å andra sidan så kan det hävdas att den jämförande analysen är induktiv till sin natur, enligt gängse forskningsteori³. Valet av Malmberget som jämförelseort är gjort av geografiska skäl (likartade naturförutsättningar) och för att de båda är gruvsamhällen.

1.4 Tidigare forskning

En tidigare avhandling, Peter Pääjärvis D-uppsats i historia vid Umeå universitet har undersökt området radikaliserings och då gällande både socialdemokrati och fackföreningsrörelse i Kiruna, denna har endast kunnat komma fram till några bidragande orsaker angående just socialdemokratins utveckling. Således blir min undersökning något som ej tidigare gjorts. Varför undersökningen ej sträcker sig längre än 1917 beror på att det nya partiet SSV bildades detta år. Ytterligare en avhandling har behandlat kommunismen i Norrbotten, Bengt Mattis "Kommunismen i Norrbotten" (Licentiatavhandling, samverkan mellan statsvetenskapliga institutionen, Uppsala och Utrikespolitiska Institutet, UI), men då länet som helhet, samt att fokus inte har varit på den nämnda perioden utan istället haft ett längre perspektiv på utvecklingen (till mitten på 1960-talet). Till dessa skall läggas Gunnar Kaatis c-uppsats från 1967 om arbetarrörelsens splittring i Norrbotten "Partisplittringen i Norrbotten 1917". Uppgifterna om denna uppsats är osäkra då uppsatsen ej är daterad, efter kontakt med förf. fick jag uppgift om att den är skriven som "3-betygsuppsats i historia vid Umeå universitet". Denna konstaterar att bidragande orsaker till splittringen var tidningen Norrskensflammans tydliga ställningstaganden och dess stora spridning, kombinerat med bättre kommunikationer med järnvägens utbredning och det faktum att mycket av den tidiga

³ Floren, Anders och Henrik Ågren: Historiska undersökningar – grunder i historisk teori, metod och framställningssätt, Studentlitteratur, Lund 1998, p. 43-44

arbetskraften var från andra delar av landet där de socialistiska idéerna redan fått spridning. Utöver dessa avhandlingar har flera böcker givits ut i ämnet arbetarrörelsens splittring med fokus på Norrbotten. Av dessa bör främst nämnas Sigurd Klockares ”Svenska revolutionen 1917-1918” vilken också har tittat på Norrbotten i sin helhet gällande vissa delar av den politiska utvecklingen, men där fokus främst har legat på Seskarö-upproret 1917 och där man framför tesen att detta var det närmaste revolution Sverige har kommit.

Arbetarrörelsens historia nationellt är ett område som har ett så pass stort allmänintresse att några översiktsverk på området också har publicerats, där Yvonne Hirdmans bok ”Vi bygger landet” från 1988 anses som den främsta på området.

Den lokalhistoriska litteratur som finns om Kiruna under den berörda perioden är framför allt första delen i ett verk som behandlar Kiruna i allmänhet och gruvan och gruvarbetarna i synnerhet, deras livsvillkor m.m., betitlad ”Gruva och arbete – Kiirunavaara 1890-1990, avsnitt I 1890-1920”, skriven av Ulf Eriksson vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet 1991; samt ”Kiruna – 100-årsboken” i två band, utgiven 2000 med Kjell Törmä som huvudredaktör. Lokalhistoria har skrivits även av andra författare, men de ovanstående är de mest omfattande. Arne Isakssons ”Drömmen om det goda samhället” är en historisk expose över många delar av den kommunistiska rörelsens historia men med fokus på Tornedalen, även utifrån ett personligt perspektiv då författaren kommer från Torndedalen och själv varit med i vänstern. Siwert Nordwalls bok ”Arbetarrörelsen på Nordkalotten” är en historieskrivning över hela Nordkalottens arbetarrörelse från tillblivelse till i vissa fall nutid. Författaren har genom sin position som arbetarkommunens ordförande och ett mångårigt politiskt arbete inom socialdemokratin i Kiruna, Norrbotten och Nordkalotten en stor insyn i den politiska utvecklingen över tid. Som sådant samlingsverk hanterar han givetvis den berörda perioden, de bidragande orsaker han anger till splittringen är influenser från den nationella debatten med besvikelse över partiledningens agerande i samband med krigets utbrott och svåra tider i landet på grund av kriget, ryska revolutionen, personmotsättningar och politisk otålighet. Boken underbygger dock inte detta i så hög grad, författaren skriver bara i ett stycke om de orsaker denne ser som troliga men beskriver inte alla dessa orsaker i historieberivningen. Därför vill jag titta närmare på just de svåra tiderna som kan antagas finnas i ett ungt samhälle med nybliven industriell utveckling under krigstid⁴.

⁴ Litteratur under stycket ”tidigare forskning” nothänvisas ej. De källor som används i utredningen redogörs för i noter under stycket ”källkritik” samt löpande i utredningen

1.5 Avgränsningar

Som tidigare nämnts blir den geografiska avgränsningen Kiruna med Malmberget som jämförelseort. Tiden som undersöks är 1905-1917. Startåret 1905 valdes utifrån att arbetarkommunen i Kiruna först detta år hade organiserat sig tillräckligt för att protokollsböcker över verksamheten visar på aktiviteter i regelbunden omfattning. Slutåret 1917 beror på att det var detta år som splittringen skedde.

1.6 Teoriavsnitt

Karl Marx klassteorier är tämligen väl spridda i politisk, samhällsvetenskaplig och annan litteratur. Det är därför svårigheter att hitta exakt vilka definitioner som skall användas som instrument då både Marx samtida och sentida uttolkare har vänt ut och in på mening efter mening i originalmanuskripten och samtidsanpassat, tolkat och vantolkat. Nedanstående förklaring över vilken definition av klassteori som är användbar för att uppnå syftet med uppsatsen är hämtat ur ”Det kommunistiska partiets manifest”⁵, vilket första gången publicerades 1848.

Marx konstaterar efter att ha särskådat historien att alla hittillsvarande samhällen har varit uppdelade i klasser, där ett fåtal har berikat sig på folkflertalets bekostnad. Han gör en indelning av historien där han menar att det i varje samhälle (eller samhällstyp) förekommit en kamp mellan dessa klasser. Denna kamp har utvecklats de båda klasserna när motsättningarna har blivit hårdare. Det samhälle vi lever under idag kallar han det kapitalistiska, och där menar han att de hårdnande motsättningarna leder till organisering av de arbetande massorna (vilka han menar blir utsugna av fåtalet de s.k. kapitalisterna). Han menar också att det är de som ser sin omvärld som han gör och agerar därefter (kommunisterna) är de som skall leda samhället mot en ny samhällstyp⁶.

Vad som bl. a. undersöks i detta arbete är således om man kan se några tecken på ökande motsättningar i Kiruna samhälle. Som exempel på detta kan nämnas ökade inkomstsklyftor,

⁵Arbetarkultur, Stockholm 1945

⁶Arbetarkultur, Stockholm 1945, pp. 30-34

svält, radikalt försämrade levnadsförhållanden, ”hårdare” arbetsledning etc. som ett tecken på utsugning (eg. ökad vinst för företaget på bekostnad av arbetarnas välbefinnande). För att ställa detta i relation till något jämförbart, d.v.s. för att kunna påvisa relativt försämrade förutsättningar, har jag gjort en jämförelse med annan jämförbar ort, nämligen Malmberget.

1.7 Källor och källkritik

Denna uppsats använder sig delvis av andrahandskällor (i form av litteratur och avhandlingar), och delvis av förstahandskällor (protokoll och ev. övriga källor). När det gäller akademiska avhandlingar på C-nivå brukar det förespråkas en hög andel förstahandskällor, och gärna så samtida som möjligt. Detta uppnås ej helt. Orsaken till detta är de svårigheter som finns med att komma åt de primärkällor som använts av tidigare forskare på området, och då framför allt korrespondenser och företagsmaterial (tidsåtgången för möjligheten att granska dessa förstahandskällor är helt enkelt för stor). Gällande samtidskravet bör sägas att det är svårt att hitta opartiska samtida skildringar i den mån de förekommer, och att de offentliga instanserna (Kommunarkiv m.m.) ej har så mycket material som är användbart för undersökningen då samhället Kiruna vid denna tid var relativt ungt och ej hade någon väl utbyggd kommunal förvaltning (man räknar samhällets tillblivelse från år 1900).

De primärkällor som används i avhandlingen är arbetarkommunens protokollsböcker. Dessa används för att spåra eventuell radikaliseringsutveckling utifrån vilka ärenden som behandlas på medlemsmöten och hur dessa ärenden behandlas. Källmaterialet är delvis renskrivet på maskin av Kiruna arbetarkommun i efterhand (1903-1914), delvis originalprotokollsböcker (1915-1920). Vissa svårigheter vid bearbetningen av materialet har funnits då protokollen haft olika sekreterare och detta har påverkat mängden information som funnits. En del sekreterare har använt sig av diskussionsprotokoll (sammanfattning av varje inlägg på mötet) och kort redogjort för innehållet i den post som kommit till AK för behandling på mötet, medan andra sekreterare endast redogjort för beslut och i övrigt hänvisat till bilagor (vilka ej har funnits tillgängliga).

Gunnar Kaatis uppsats presenterar flera uppgifter som är svåra att få fram som förstahandskällor, då materialet är svåråtkomligt och ej finns arkiverat i närheten av Luleå,

såsom cirkulär och andra trycksaker från partistyreelse, protokoll för arbetarkommuner och liknande.

Gällande litteraturen har flertalet böcker karaktären av samlingsverk. Avseende den politiska utvecklingen på riksplanet kommer främst ”Vi bygger landet”⁷ att användas. Källkritiskt sett finns få saker att invända, författaren är en välsedd historiker till yrket och kan antagas ha ett seriöst behandlande av sitt källmaterial. Den politiska utvecklingen på länsnivå kommer främst att återges från ovan nämnda ”Arbetarrörelsens utveckling på Nordkalotten”⁸, tillsammans med Kaatis ovan nämnda avhandling, ”Partisplittringen i Norrbotten”⁹. Ytterligare en litterär källa, vilken har formen av en avhandling men ej av forskarsamhället behandlad är ”Drömmen om det goda samhället”¹⁰, vilken är en beskrivning över (främst) arbetarrörelsens framväxt och den vänstersocialistiska grenens utveckling fram till andra världskriget. Denna källa innehåller en del fakta vilket kan användas. Beskrivningen av den lokala radikaliserings av partiet hämtar uppgifter även de från ”Arbetarrörelsens utveckling på Nordkalotten”, samt genomgång av arbetarkommunens (AK) protokoll förda vid medlemsmöten under perioden 1905-1917.

De uppgifter som beskriver levnadsförhållanden i Kiruna och Gällivare kommer främst ifrån ”Gruva och arbete – Kirunavaara 1890-1990, avsnitt 1: 1890-1920”¹¹. Den har karaktären av arbetslivsforskning riktat mot gruvarbetet. Den andra stora informationskällan är ”Familjen i gruvmiljö – Migration, giftermålsmonster och fertilitet i Norrbottensk gruvindustri 1890-1930” vilken är en demografisk undersökning omkring den industriella expansionen i de två gruvsamhällena Kiruna och Malmberget. Rapporten är nummer 20 från den demografiska databasen vid Umeå universitet. Ytterligare källa angående levnadsvillkoren är ”Svenska gruvindustriarbetareförbundets minnesskrift 1900-1940”¹² vilken innehåller vissa bakgrundsfakta kring lönenivåer, lönekrav och annat. Angående levnadsmiljön i Malmberget bidrar ”Familjeliv i kåkstadssamhället i Malmberget 1890-1910”¹³, ett huvudämnesstudium vid etnologikursen vid Stockholms universitet, med en del uppgifter. Likaledes bidrar ”Om

⁷ Hirdman, 1988

⁸ Nordwall, 2005

⁹ Kaati, 1967

¹⁰ Isaksson, 1994

¹¹ Eriksson, 1991

¹² Nyström, 1940

¹³ Reinfors, 1987

sextio äro villiga – Malmbergets Folkets Hus 1896-1946”¹⁴ med en del uppgifter. Ytterligare minnesskrifter som ger information om förhållandena i Malmberget är ”Minnesskrift för Gruvindustriarbetareförbundets avdelning 4, 25 år”¹⁵ och jubileumsskriften för 90-årsjubiléet¹⁶, både genom vittnesmål och faktauppgifter. Med en uppgift om förhållandena i Malmberget bidrar Hilding Hagbergs memoarliknande bok ”Socialismen i tiden”¹⁷.

1.8 Disposition

Uppsatsen är både beskrivning av forskningsläget och ny forskning. Den del av uppsatsen som beskriver forskningsläget, samt anger bakgrunden till den nya forskningen avhandlas främst i avsnitt 2.1 och 2.2 samt delvis 2.3. Den nya forskningen om huruvida radikaliseringsen kan märkas i mötesprotokollen behandlas i avsnitt 2.3 i den mening att min genomgång av protokollen är gedignare och får fram fler uppgifter än vad som tidigare forskning nämnt. Den del som behandlar levnadsförhållandena presenteras i kapitel tre, och även om uppgifterna finns sedan tidigare har de aldrig sammanställts i det syfte som denna uppsats har. Uppsatsen avslutas med en slutdiskussion, kapitel 4.

¹⁴ Helin, 1946

¹⁵ Gruv 4:an, 1919

¹⁶ Gruv 4:an, 1984

¹⁷ Hagberg, 1979

2. SOCIALDEMOKRATISKA ARBETARPARTIETS RADIKALISERING OCH SPLITTRING

Kapitlet kommer att behandla radikaliseringen fram till splittringen 1917, på riksplanet, i länet och lokalt i Kiruna.

2.1 Utvecklingen i landet

Nedanstående avsnitt beskriver utvecklingen i socialdemokratins nationellt under perioden 1908-1917, och bygger i första hand på Hirdmans ”Vi bygger landet”.

Det som av de flesta arbetarrörelsehistoriker brukar beskrivas som början till splittringen var storstrejken 1909. Konflikten började egentligen 1908, men dess rötter sträckte sig längre bak än så. År 1908 varslade nämligen SAF¹⁸ och Verkstadsföreningen om lockout för ca. 200 000 arbetare om inte tre specifika krav uppfylldes från fackförbundet. Kraven var: 1. Häv alla blockader vid verkstäderna, 2. Förläng centrala avtalen med 5 år, 3. Lockout eller strejk skulle inte uppfattas som avtalsbrott.

Facket gick med på dessa hårda krav, och detta var inledningen på en lång rad av mindre konflikter och lockouter (från arbetsgivarsidan) under första halvåret 1909. Detta var en del i en strategi från arbetsgivarsidan, de ville åstadkomma långa avtal med i vissa fall lönesänkningar och arbetstidsförlängning men framför allt jämkning av löner till centrala avtal vilket i många fall innebar en lönesänkning. De mindre konflikterna drog ut på tiden och i mitten av juli månad varslade SAF om stor lockout för 4 av sina medlemsförbund, inalles 150 000 arbetare, om inte de mindre pågående konflikterna löstes till arbetsgivarens fördel. Beaktat att lockoutvarslet var så stort och att risken för sympatilockout från fler arbetsgivarföreningar var överhängande, beslöt LO¹⁹ att börja diskutera generalstrejk. Man beslöt att ta ut alla sina förbund, utom de som hade med människors liv och lem att göra, sjukvårdsarbetare exempelvis, i strejk från 2 augusti 1909. Strejken bröt ut och facket hade bara att vänta in arbetsgivarens motdrag. Insamlingar till strejkkassor gjordes och många möten hölls runtom i landet, vilket ledde till ett stort engagemang från arbetarna.

¹⁸ Svenska ArbetsgivareFöreningen

Fackföreningsrörelsen var dock sämre rustad vad gäller strejkkassor, och från 4:e september var storstrejken slut. Några förbund kvarstod dock i strejk ytterligare några veckor, och arbetsgivarsidans lockout kvarstod längre än så. I november hävdades lockouten i gruvor och järnbruk och den sista lockouten hävdades först i december.

Följderna av strejken för arbetsgivarsidans del blev att de fick igenom sitt starkaste krav nämligen riksavtal med löne reglering. Vad som främst var viktigt i riksavtalen var §23 vilken bl. a. sade att arbetsgivaren har rätt att leda och fördela arbetet, fritt antaga och avskeda arbetare. Följderna för arbetarna blev annorlunda. Den uppladdning och det engagemang som strejken förde med sig förbyttes i ett slags ”antiklimax” efter förlusten. Mycket kritik framfördes också inom de egna leden för politikens tystnad och fackledningens undfallenhet. Vid denna tid bildades också SAC²⁰ av de ”ungsocialister” som var missnöjda med den fackliga politiken inom arbetarrörelsen, denna organisation är de som idag kallas ”syndikalisterna”. Många vittnar också om repressalier och förföljelser av de personer som var drivande i strejkkommittéer och på annat sätt, exempelvis ”svartlistningar”²¹.

Den andra frågan som utpekats som grund till partisplittringen, försvarsfrågan, hade tidiga historiska rötter. Liberalismen påverkade internationellt genom sin vilja till pacifism under 1850-70-talen och socialisterna hade att förhålla sig till detta. Under tiden 1880-1905 utmejslade sig tre tydliga linjer i frågan om landets försvar. Linje 1 hävdade att arbetarna hade en nationell kultur att försvara men att detta försvar skulle ske genom en värnpliktsarmé med kort tjänstgörings- och övningstid. Linje 2 hävdade att arbetarna har inget land utan ska vara lojal med arbetare i andra länder och inte ta till vapen för att försvara det nationella kapitalets rätt. Linje 3 hävdade att bildandet av skytteföreningar kunde vara en del av att lära arbetarklassen att handha vapen och motsatte sig militarismen och kriget. De mer pacifistiska strävandena kom från ungdomsförbundet, och runt 1905 hade ungdomsförbundet växt så mycket att deras krav på partiets kongress om att partiet skulle förordna avväpning av armén vann gehör.

Partiets intåg i de parlamentariska församlingarna gav dock upphov till en större mängd kompromisser på försvarsområdet och ungdomsförbundets medlemsantal och kraft blev inte

¹⁹ Landsorganisationen

²⁰ Sveriges Arbetares Centralorganisation

²¹ Hirdmann, 1988: pp. 72-80

lika stor. Därför blev folkförsvares och värnpliktslinjen den som blev ledande och fram till första världskrigets utbrott 1914 böljade debatten hög internt inom socialdemokratin. Krigsutbrottet orsakade de socialdemokratiska riksdagsledamöterna att ytterligare öka försvarsutgifterna. Det märks också att de internationella rörelserna, ungdomsinternational och partiinternational antog liknande ståndpunkter som de svenska rörelserna. Utan tvekan påverkade detta de nationella agerandena. Under perioden fram till krigets start hade de två sidorna, parti och ungdomsförbund, dessutom byggt upp propagandamöjligheter i form av tidningar (*Stormklockan* för ungdomsförbundet och *Fram* för partiet), vilket gjorde att debatten kunde spridas. För att försöka skapa enighet i partiet antog man på kongressen 1914 en resolution om att den demokratiska centralismen skulle råda, d.v.s. de beslut som fattas på högsta nivå ska lyd av alla delar av rörelsen och dessa beslut som skall åtlydas fattas i program och resolutioner, samt att ungdomsförbundare automatiskt skulle inträda i partiet vid 21 års ålder. Ungdomsförbundet hade dock kongress en månad senare och där beslutade man att ändra resolutionen till att gälla åtlydnad av partiprogram, resolutioner och *socialismens principer*.

Under krigsåren skärptes motsättningarna, främst genom ungdomsförbundarnas deltagande i en internationell fredskonferens (Zimmerwaldkonferensen) om att försöka nå fred och förhindra att fler länder gick ut i krig. Denna konferens, ihop med att några ledande aktörer inom ungdomsförbundet (Heden, Oljelund och Höglund) fängslades för anstiftan till landsförräderi, något som gav konsekvenser. Domen fick de då de gav ut en fredssträvande skrift inspirerad av Zimmerwaldkonferensen, vilket ledde till ökade spänningar inom partiet. Att de sedan försökte samla socialdemokratin till fredssträvande, (genom en nationell freds- och arbetarkonferens) resulterade i att partiet splittrades i maj 1917²².

2.2 Norrbottens utveckling under perioden

Detta kapitel beskriver utvecklingen i och av länets arbetarkommuner och framför allt distriktsstyrelsens inställning och arbete under perioden. Texten visar delvis Kiruna och Malmbergets arbetarkommuners betydelse och inverkan i länet och på distriktsstyrelsen. De var numerärt starka och tidigt grundlagda organisationer och hade därför stor makt.

Utvecklingen av arbetarrörelsen i Norrbotten (utom Kiruna/Gällivare malmfält), skedde framför allt i de orter där man hade industrier, då främst sågverksindustri. Boden fick tidigt samordningsansvar mellan de olika arbetarkommunerna (1904), och distriktsorganisationen bildades formellt i oktober 1905. Då deltog industriorterna vid kusten också i de nationella diskussionerna, om rösträtten exempelvis. De mindre arbetarkommunerna var också representerade vid den hemliga kongressen 1907. Vidare var mycket av verksamheten liknade den som drevs i Kiruna och Gällivare arbetarkommuner (vilket beskrivs längre fram i uppsatsen), med bildandet av kooperativ, agitationsturnéer och folkbildning. Skillnaden var att det skedde i mindre skala. Fackföreningsrörelsen i Karlsborg verkar ha varit särskilt svajig, då de med bara några års mellanrum runt 1910 "krossades" då arbetsgivarsidans repressalier blev hårda.

Distriktsorganisationen var aktiv i de två stora stridsfrågorna, rösträtten och försvarsfrågan, och de uttalade sig genom uttalanden som antogs genom omröstningar. Något som dock kan märkas är att de största organisationerna, Kiruna och Malmberget, hade delade åsikter i frågan. Den medlemsomröstning som genomfördes 1907 om storstrejk som vapen i rösträttsfrågan gav en större andel motståndare mot förslaget från Kiruna och Malmberget än från övriga arbetarkommuner. Något som givetvis drabbade socialdemokratin i länet hårt var resultatet av storstrejken 1909, år 1910 hade medlemsantalet i distriktet minskat med en tredjedel. När det gällde distriktsvalda kandidater till landsting, riksdag och partistyreelse kan det konstateras att fördelningen var fyra femtedelars representation från Kiruna och Malmberget och en femtedels representation från någon av de andra arbetarkommunerna. I juni 1911 beslutades att distriktsstyrelsens säte i Norrbotten från detta år skulle vara Kiruna.

Distriktets ombud stod eniga i den antimilitaristiska/pacifistiska inställningen i militärfrågan både 1908 och 1914, men när det gällde partivänsterns krav på att binda upp riksdagsgruppen hårdare och att få organisera sig fritt inom rörelsen var ombuden delade. Två ombud var för och två ombud var emot av länets fyra ombud. Distriktskongressen 1916 och extra distriktsstämman i januari 1917 uttalade sig klart positivt för partivänstern och man beslutade på den sistnämnda att kalla till en extra kongress om partivänsterns förslag ej gick igenom. Som tidigare nämnts förlorade vänsteroppositionen partikongressen och 7 april beslutade distriktskongressen med 36 röster mot 3 att ansluta sig till den nya partibildningen SSV²³.

²² Hirdmann, pp 95-118

²³ Nordwall 2005, pp. 90-92

Under våren anslöt sig flertalet arbetarkommuner till det nya partiet. Omröstningsresultat finns dock endast för ett fåtal av dem där Malmberget (220 för, 44 mot splittring) och Koskullskulle (260 för, 20 mot splittring) var de organisationer som hade flest röstande för en splittring. Likaledes bör nämnas att de tre arbetarkommunerna som fanns i Piteå valde att inte gå ur socialdemokratin utan stannade kvar i SAP²⁴.

Man kan alltså säga att utvecklingen av distriktet följde utvecklingen i landet när det gällde den politiska inriktningen, men att distriktet var ungt och numerärt litet. Enigheten i distriktet i de stora politiska frågorna var inte total, och som nämnts var Kiruna och Malmberget inte lika radikala i början av den undersökta perioden (eller åtminstone inte enhälliga i radikaliteten). Åren strax innan splittringen hade de också radikaliserats och i kraft av sin storlek i hög grad inverkat på distriktets ställningstaganden.

2.3 Kirunas arbetarkommuns utveckling mot splittring

Under detta avsnitt redogörs för utvecklingen i Kiruna arbetarkommun (AK), och delvis den fackliga rörelsen då de hörde intimt samman i rörelsens början. Kapitlet avslutas också med en sammanfattning av utvecklingen, utifrån de nya uppgifter som framförts.

Kiruna arbetarkommun kom till år 1903, som ett resultat av den i staden tidigare grundade fackföreningen, Gruv 12:an. Mycket av det som tillhör arbetarrörelsebygge, såsom handelskooperation, Folkets Hus-bygge och opinionsbildning/demonstrationer startade vid samma tid. En uppgift värd att notera, p.g.a. hennes roll i rörelsens historia, är att en av arbetarrörelsens starka agitatorer vid namn Kata Dahlström var med i att utveckla rörelsen inom Kiruna, då hon grundade en socialdemokratisk ungdomsklubb i Riksgränsen 1907. Partikongressen 1905 hade ett ombud från Kiruna. Under 1906 kom partiledare Branting på besök till Kiruna, ett enligt källorna lyckat besök. Under denna höst bildades en socialdemokratisk ungdomsklubb i Kiruna. I april månad 1907 hölls en hemlig kongress i Stockholm med anledning av en förestående rösträttsreform. Kongressen hade förberetts i Kiruna genom medlemsomröstning om huvudfrågan ”ska vi använda storstrejk som vapen om reformen inte går igenom”, och medlemmarna menade att så skulle ske²⁵. Nu blev detta inte

²⁴ Kaati 1967, p. 50

²⁵ Nordwall 2005, pp. 37-47

verklighet, utan partiledningen struntade i kongressbeslutet²⁶(rösträttsreformen genomfördes dock senare, min anm.), men Kirunaombuden fick en eloge för sin insamling av en dagsinkomst per medlem till strejkkassa. Denna insamling fick hundra procentig uppslutning bland medlemmarna.

År 1907 bildades i Kiruna en ungsocialistisk förening. Ungsocialisterna, som grundades av Hinke Berggren nationellt sedan han uteslutits ur SAP, hade bland annat som mål i Kiruna att Gruv 12:an skulle dra sig ur den socialdemokratiska arbetarkommunen²⁷.

Den stora kraftmätningen för den gryende arbetarrörelsen i Kiruna blev givetvis storstrejken 1909. Vid storstrejkens början 4 augusti organiserade man sig ordentligt och utsåg ordningsmän, strejkstyrelse m.m. Fem dagar senare hölls en stor strejkdemonstration med cirka 1500 deltagare. Totalt deltog 2127 personer i strejken i Kiruna. Ett tumult med skottlossning mellan strejkande och representanter för ordningsmakten den 27 september ledde till att 100 soldater stationerades i staden ända tills strejken tog slut. Den 12 oktober återgick man till arbetet. Den nesliga förlusten vid storstrejken raserade förtroendet för LO och socialdemokratin, och Gruv 12: an förlorade drygt 800 medlemmar efter strejken. Detta missnöje kombinerat med ombildning av ungsocialisterna i Kiruna till fackförening gjorde att konkurrens uppstod då denna förening, SAC (syndikalisterna), startade i staden år 1910. Denna förening kom att bli i det närmaste jämnstark med Gruv 12:an. Syndikalisterna försökte få över Gruv 12: an till den syndikalistiska rörelsen men medlemsmötet beslutade avstå. Detta ledde till att dåvarande ordföranden sa upp uppdraget då han redan gått med i syndikalisterna. Den stora skillnaden mellan de två bestod i att syndikalisterna ville ha mer direkt aktion mot arbetsgivarna och Gruv 12:an var mer reformistiskt lagd²⁸.

Vidare berättas att Kirunas ombud vid SAP:s partikongress 1914 röstade med vänsteroppositionen mot riksdagsgruppens självständighet, mot samarbete med liberalerna och för vänsteroppositionens organisering inom partiet²⁹. Carl Lindhagen, förgrundsgestalt inom vänsteroppositionen, besökte staden i mars-april 1915. Vid ett medlemsmöte i arbetarkommunen lades en resolution i militärfrågan fram av denne och bifölls av en delad mötesförsamling. I juni månad samma år deltog representanter från Kiruna AK i ett politiskt

²⁶ Isaksson 1994, p. 52

²⁷ Nordwall 2005, pp. 37-47

²⁸ Nordwall 2005, pp. 37-47

²⁹ Nordwall 2005, p. 91

möte i Narvik. Zimmerwaldkonferensen om fredssträvanden som nämnts tidigare behandlades på ett möte och mötet uttalade stöd till de beslut och förslag som behandlats där. Under våren 1916 behandlades rapporterna om de tidigare nämnda landsförräderidomarna mot Heden, Oljelund och Höglund, och arbetarkommunen uttalade sitt stöd till de dömda och skänkte också pengar till deras familjer. På ett möte i november 1916 behandlades en på enskilt initiativ framlagd förtroendeförklaring för partiledningen, vilken röstades ner. I april månad kom frågan om utträde ur partiet och partidistriktet för att bilda nytt parti och partidistrikt. Omröstning företogs och beslutet blev att lämna partiet med röstsiffrorna 130 mot 52. Mötet avslutades med ”sjungandet av arbetets söner samt utbringandet av ett kraftigt leve för den revolutionära socialismen samt för kamplustan och segerviljan inom arbetarekommunen”³⁰. Ungdomsförbundet följde med i det nya partiet och kvinnoklubben likaledes med röstsiffrorna 20 mot 4³¹.

Arbetarkommunens protokoll visar på ett starkt stöd för antimilitarismen. I protokollen kan man läsa att man redan under 1905 engagerade sig i att unionsupplösningen med Norge skulle gå lugnt till och skickade representanter för att stötta broderfolket och dess arbetarrörelse³². Det anordnades också ett protestmöte med anledning av domen mot författaren av boken ”Ned med vapnen”³³. Under år 1907 märks uttalanden både mot militarismen och mot den inom SAP existerande skytterörelsen³⁴, och på lokalt initiativ utlystes en debatt då skytterörelsen var på väg att etablera sig genom en ingenjör anställd vid gruvan³⁵. När det gäller vänsteroppositionens rätt att verka inom rörelsen beslutade AK att tillsätta en utredning om hur man skulle agera³⁶. Ett radikalt initiativ som togs 1913 var att AK tillskrev centrala partistyrelsen om att tidigarelägga partikongressen med anledning av borgerlighetens krigshets i media³⁷.

År 1915 påverkades mötesdiskussionerna kraftigt av kriget. Möten ägnades åt resolution i militärfrågan³⁸, protestmöte³⁹ och bildande av fredsförening⁴⁰. Svårigheter med livsmedelsförsörjningen med anledning av kriget upptog också ett möte under året⁴¹.

³⁰ Nordwall 2005, p. 57

³¹ Nordwall 2005, pp. 55-57

³² Kiruna AK, 18/6 1905

³³ Kiruna AK, 17/12 1905

³⁴ Kiruna AK, 17/3 1907

³⁵ Kiruna AK, 21/4 1907

³⁶ Kiruna AK, 5/3 1911

³⁷ Kiruna AK, 20/6 1913

³⁸ Kiruna AK, 2/4 1915

Året 1916 präglas av den pågående konflikten i partiet. Redan i februari behandlades ett upprop från distriktsstyrelsen om protest mot kriget, vilken bifalls att skriva under som organisation⁴². I mars fortsätter det med en diskussion angående en kallelse från ungdomsförbundet (SSU) om deltagande i en arbetar- och fredskongress där AK beslutar att bevaka om någon sådan kommer till stånd och i sådana fall ta upp frågan om representanter (frågan återkommer ej i protokollen). Detta bekräftar även Gunnar Kaati i sin uppsats, och konstaterar att det är en kallelse från "ungdomsdistriktet" och Bodens arbetarkommun⁴³. Under april månad diskuterades första maj-demonstrationer där beslutet blev att tåga tillsammans med SAC Kiruna LS (syndikalisterna), under parollen "Arbetarklassen för fred"⁴⁴. Senare i april fortsätter medlemsmötet att behandla de centrala företrädarnas agerande, det antas en resolution mot riksdagsgruppen och dess undfallenhet mot högerns krigshets och hot om den så kallade munkorgsstadgan. Mötet uttalar oro över splittring av partiet och vill helst av allt behålla enigheten⁴⁵. På medlemsmöte i juni beslutar AK att bli organisationsmedlem i tidningsföreningen Politiken, trots utsänt cirkulär från partistyrelsen mot att gå med i denna förening. Tidningen Politiken drevs av Ture Nerman, en av deltagarna i Zimmerwaldkonferensen. Detta för att sätta press på partiledningen till nästa kongress angående militärfrågan. Under hösten upptogs flera medlemsmöten av dyrtidsdiskussioner och de knappa levnadsförhållanden som kriget gav upphov till⁴⁶. Förtroendet för partiledningen kom upp till behandling i november då en medlem önskade antaga en förtroendeförklaring för partiledningen och dess agerande. Beslutet blev att avslå den förklaringen⁴⁷.

I februari och mars 1917 diskuterades partistyrelsens agerande vid partikongressen i februari och i mars beslutades det att skicka ombud till den extra distriktskongress där de skulle besluta om distriktet skulle gå med i den nya partibildningen som var på gång eller om man skulle stanna kvar i det socialdemokratiska partiet. Beslutet blev att skicka ombud med

³⁹ Kiruna AK, 18/7 1915

⁴⁰ Kiruna AK, 3/10 1915

⁴¹ Kiruna AK, 18/4 1915

⁴² Kiruna AK, 20/2 1916

⁴³ Kaati 1967, p. 24

⁴⁴ Kiruna AK, 2/4 1916

⁴⁵ Kiruna AK, 22/4 1916

⁴⁶ Kiruna AK, 17/9, 19/11 och 10/12 1916

⁴⁷ Kiruna AK, 26/11 1916

mandat till distriktskongressen den 7/4 och att ge dem mandat att rösta för distriktets utträde⁴⁸. Redan veckan efter distriktskongressen beslutade Kiruna arbetarkommun som första arbetarkommun i länet⁴⁹ med 130 röster mot 52 att de skulle följa distriktskongressen och gå över i nya partiet⁵⁰.

Det kan konstateras att ärendena som avhandlades vid arbetarkommunens medlemsmöten var radikala i början, beaktande deras ageranden i militärfrågan och angående storstrejk som kampmetod för rösträtsreformen, men den radikala perioden kan sägas avslutad efter storstrejken 1909. Därefter kommer en period när det ej kan spåras så många radikala uttalanden och initiativ, möjligen undantaget agerandet 1913 med önskemålet till partistyrelsen om att tidigarelägga den nationella partikongressen p.g.a. den borgerliga krigshetsen i media. Arbetarkommunen radikaliseras kraftigt i och med första världskrigets utbrott och denna radikalisering ökar ända fram till splittringen 1917.

⁴⁸ Kiruna AK, 4/2 och 18/3 1917

⁴⁹ Kaati 1967, p.51

⁵⁰ Kiruna AK, 15/4 1917

3. LEVNADSFÖRHÅLLANDEN I SEKLETS BÖRJAN

Under denna rubrik beskrivs de skillnader som fanns i levnadsförhållanden mellan Kiruna och Gällivare/Malmberget. Kommunerna beskrivs till största del var för sig och därefter sammanställs likheter och skillnader.

3.1. Kiruna – levnadsvillkor

Lönen låg år 1902 för lastare på 4:85 kr./dag, borrhare hade 5:58 kr./dag. Lönen 1910 hade ökat, för lastare till 6:31 kr./dag, och för borrhare en lön på 7:89 kr./dag, således en löneutveckling på ca. 1:50-2:20 kr/dag för två kategorier arbetare vid gruvan. Diversearbetare hade låg löneutveckling 1902-1910, 4:15-4:57 kr/dag (således en ökning på 42 öre).

Bostadsförmånerna var också ojämnt fördelade 1910, tjänstemännen bodde i 2-8 rum och kök beroende på rang (hyresfritt, fri värme och ljus), förmännen bodde hyresfritt i 2 rum och kök och arbetarna bodde från 1 rum och kök till delat rum med spis beroende på tjänsteår och civilstånd/familjestorlek. Arbetarna betalade hyra på 7-12 kr/månad för sin bostad beroende på storlek⁵¹.

Spädbarnsdödligheten låg perioden 1900-1919 Jukkasjärvi församling (Kiruna) lägre än Gällivare (Malmberget)⁵². Befolkningsutvecklingen gick rasande fort i Kiruna, från nära 0 år 1900 till 8000 inv. år 1910 och fortfarande samma nivå 1920. Gällivare är äldre samhälle och hade långsammare tillväxt, från 5000 till 7000 och slutligen 8000 invånare under samma tidsperiod⁵³. Kiruna och Gällivare hade största delen gruvanställda som arbetare, men en skillnad finns dock i att andelen tillhörande de övre sociala skikten var något högre i Kiruna än i Gällivare. Detta både vid 1900 och 1920 års befolkningsstatistik, även om denna skillnad jämnats ut något så kvarstod den. Den grupp som drar upp statistiken för de högre sociala skikten är framför allt lägre tjänstemän och förmän som fanns i högre grad i Kiruna än i Gällivare⁵⁴.

⁵¹ Nordwall 2005, pp. 15-16

⁵² Warg 2002, p. 58

⁵³ Warg 2002, p. 59

En ökande lönespridning kan märkas i Kiruna, från ett lönespann på 4-7:50 kr/dag för de olika kategorierna arbetare i gruvan år 1902 till 4:50-13:50 kr år 1911 för samma kategorier. Gällivares lönestatistik för åren 1912-14 visar att löneskillnaderna var stora i samhället mellan gruvarbetare och övriga arbetare, gruvarbetarna hade en medellön på ca. 88 öre/timme medan övriga arbetare hade 55-60 öre/timme⁵⁵.

Vid 1910 var trångboddheten stor i Kiruna då beräkningar visar att man bodde i snitt 3 personer per rum, fullt jämförbart med för den tiden berömda trångbodda samhällen såsom sågverkssamhället Skutskär. Byggandet ökade ej heller nämnvärt förrän vid början av 1920-talet⁵⁶.

Samhället var inte elektrifierat annat än mindre gatubelysning, och den vatten- och avloppsutbyggnad som bolagsområdet fick del av från 1905 var inte utbyggd i samhället förrän framåt 1930. Just avlopp och avfallshanteringen (avlopp i sjön och avfall på gården) gjorde att dricksvattnet som togs från sjö eller grunda brunnar var kraftigt förorenat. Dock bör tilläggas att bolaget 1906 byggde en spårvagnslinje för arbetarna att transporteras på till arbetet, runt 1910 gick denna linje 75 meter in på det stadsplanerade området av staden, något som gjorde transporter till arbetet lättare för gruvarbetarna⁵⁷.

I likhet med många bolagssamhällen vid denna tid var alkoholanvändningen ett bekymmer. I början av seklet fanns både gruvarbetare och rallare på plats i de dryckeslokaler som fanns i samhället. Ordningsmakten var klen tilltagen i samhället, men ganska snart bildades nykterhetsorganisationer som verkade för större nykterhet, något som också gruvfack och arbetarkommun såg positivt på och aktivt verkade för⁵⁸. Under de två första decennierna av 1900-talet var rörligheten stor i arbetskraften i Kirunagruvan. Man beräknar att genomsnittliga anställningslängden i gruvan runt 1910 var 2,8 år⁵⁹. Vidare berättas om att LKAB var ansvarig för en rad olika samhällsfunktioner, de ansvarade för anställandet av polis och upplät en del mark för byggnationer av bostäder. Då styret för samhället låg i Vittangi 8

⁵⁴ Warg 2002, p. 64

⁵⁵ Warg 2002, pp. 67-68

⁵⁶ Eriksson 1991, p. 201

⁵⁷ Eriksson 1991, pp. 202-203

⁵⁸ Eriksson 1991, pp. 214-224

⁵⁹ Eriksson 1991, pp. 204-213

mil bort blev detta också en bra lösning, då gruvförvaltningen i större utsträckning såg behoven direkt och kanske drabbades av konsekvenserna av bristerna i det unga samhället⁶⁰.

Mycket utrymme i Erikssons bok ägnas åt disponent Hjalmar Lundbohms ledarstil över gruvföretaget. Författaren menar att han ända från början hade en patriarkalisk ledarstil för företaget. Han drev gruvindustrin enligt principen att besluta om saker som påverkade arbetarna och lät underordnade arbetsledare och gruvfogdar genomföra besluten, ofta med oresonlighet och makt. När de ekonomiska konsekvenserna på individ och familjenivå blev för svåra rätade han till detta för den enskilde arbetaren som fick besöka honom i bostaden. Han hade också ett omvittnat ”gott sätt att ta arbetarna”, vilket gjorde honom populär samtidigt som det han beslutade orsakade stora protester. Dock minskade hans popularitet från 1910 och framåt, delvis p.g.a. storstrejken men också orsakat av de stora avskedanden som skedde från 1916-19⁶¹.

År 1911 yrkade gruvarbetsgivaren på löneminskning vid gruvan, men inför hotet om arbetsnedläggelse från fackets sida gav arbetsgivaren efter och lät gruvarbetarna behålla den nivå på framförallt ackordet som de haft sedan tidigare⁶². Semesterfrågan var under stor diskussion med arbetsgivaren under 1913, inte för första gången men Gruv 12:an menade att de hårda arbetsförhållandena och levnadsförhållandena gjorde det omänskligt att inte ha en samlad ledighet⁶³. Löne- och avtalskraven för 1917 var fyllda av radikala krav som 50 % övertidstillägg på all övertid och 8 timmars arbetsdag. Förhandlingarna nådde ingenstans under första delen av året⁶⁴. Löneutvecklingen för gruvarbetarna i Kiruna var blygsam under krigstiden. Från 1913 (då medellönen var 78 öre i timmen) var löneutvecklingen 5 % de två första åren med ett blygsamt dyrtidstillägg och familjeunderstöd på i medeltal 5 öre på timlönen. 1916 höjdes timlönen med ytterligare 4 % och dyrtidstillägget höjdes till 52 öre. Året för krigsslutet, 1917, fick lönen en rejäl skjuts men då detta var genomfört efter tiden för denna uppsats tas ej dessa siffror med⁶⁵.

⁶⁰ Eriksson 1991, pp. 226-228

⁶¹ Eriksson 1991, pp. 229-240

⁶² Nyström 1940, pp. 67-68

⁶³ Nyström 1940, p. 69

⁶⁴ Nyström 1940, p. 82

⁶⁵ Nyström 1940, p. 172

3.2. Gällivare – levnadsvillkor

Gruvarbetarförbundet avd. 4 skriver i sin minnesskrift över 90-årsjubiléet om att löneökningarna vid förhandlingar gav 3,5 öre/timme mer. År 1914 fick gruvarbetarna rätt till 14 dagars semester per år efter ett antal tjänstear. På grund av ökade priser med anledning av världskriget utgav arbetsgivaren en extra julbonus till arbetarna 1915.

Noterat finns också att Gruv 4:an skriver till regeringen och protesterar mot ökad köttexport under pågående krig, de menar att mindre tillgång på kött pressar upp priserna i Sverige⁶⁶.

I minnesskriften som Gruv 4:an i Gällivare gav ut med anledning av sitt 25-årsjubileum beskrevs de strider som de haft med arbetsgivaren men förutom storstrejken 1909 så var de större konflikterna före 1905. Något som förvånar är att i denna minnesskrift är både en tidigare disponent och en intendent skribenter. Även om de båda tar upp de tidiga konflikterna så berömmar de fackets samförstånds- och ickekonfliktsanda⁶⁷.

När det gäller bostadsförhållanden i Gällivare finns omvittnat att den riksbekanta kåkstaden kom till då de bostäder som bolaget byggde endast räckte till en tredjedel av arbetsstyrkan. Då timmertillgången var liten och avverkningsmöjligheterna var små så blev byggvirket margarin- eller fläsklådor i trä⁶⁸. Vattentillgången var från Malmbergets tillblivelse vid 1888 och fram till 1911 sjövattnen, bäckvattnen och regnvatten. År 1911 byggdes första djupvattenpumpen och till 1914 var ledningssystem utbyggt till alla områden⁶⁹.

Något som också finns att berätta är att vid världskrigets utbrott år 1914 ökade potatisodlandet kraftigt i Malmberget och likaså hållandet av getter och kor⁷⁰. Tilläggas bör att den ur Malmbergets arbetareförening sprungna byggnadsföreningen (Folkets Hus-förening, förf. anm.) år 1913 byggde lokal till en kooperativ butik i Malmberget⁷¹. Enligt Hilding Hagbergs personliga historieskrift var tillgången på mat liten i malmfältsgruvorna då mycket livsmedel gick till export till Tyskland, och den magra tillgången nationellt drev upp priserna på det som såldes. Enligt uppgift lyckades gruvledningen i Malmberget hålla tillbaka arbetarnas lönekrav

⁶⁶ Gruv 4:an 1984, p. 11

⁶⁷ Gruv 4:an 1919

⁶⁸ Reinfors 1987, p. 7

⁶⁹ Reinfors 1987, pp. 18-20

⁷⁰ Reinfors 1987, p. 31

genom att utlova leverans av ett större parti vetemjöl från England vilket skulle kunna försäljas till lägre priser på orten⁷². Dessa uppgifter har ej kunnat verifieras i annan källa, således vet man ej heller om vetemjölsleveranserna nådde Malmberget.

3.3. Skillnaderna

Skillnader finns mellan kommunerna. Några av dessa har redan redovisats i stycket om Kiruna. Här nedan sammanfattas de faktorer som talar för huruvida levnadsförhållandena var sämre i respektive kommun.

De faktorer som talar för att förutsättningarna var värre i Kiruna är skillnaderna i bostadsstandard mellan de olika kategorierna arbetare, något som arbetarklassen kunde märka tydligt. Likaså verkar lönenivån ha varit lägre i Kiruna och att löneutvecklingen var låg för vissa yrkesgrupper kan konstateras men utan att ha någon jämförelsepunkt mot. Dock nämns just dyrtiden av både fack och arbetarkommunen i Kiruna. Dyrtidstilläggen på lönen under kriget var låga i början, och det kan konstateras att källorna ej nämner att Kirunaarbetarna fick någon julbonus som Malmbergets arbetare fick. Ytterligare en faktor som nämns i Malmberget men ej i Kiruna är möjligheten och benägenheten att odla grödor såsom potatis. Ett rimligt antagande är att Kiruna klimatmässigt ej hade dessa möjligheter till viss självförsörjning på livsmedel. Vad som framför allt märks är de olika sätten att leda arbetet, med Malmbergets arbetsgivarrepresentanter som pratar om samförståndsanda med fackrörelsen, och Kiruna som har en karismatisk representant i Hjalmar Lundbohm som med sitt patriarkala sätt leder gruvan framgångsrikt till krigets början. Något verkar arbetarnas sympati för Lundbohm ha minskat med de avskedanden och minskande av nådegåvor som kriget medförde.

De faktorer som talar för att förhållandena i Malmberget var värre var att de hade högre spädbarnsdödlighet, en välfärdsindikator som pekar mot fattigdom. Malmbergets lönespridning verkar större, men då är statistiken över alla anställda i samhället och ej enbart gruvan. Bostadsförhållandena kan nog sägas vara mycket sämre i Malmberget, men de hade

⁷¹ Helin, 1946, p. 72

⁷² Hagberg 1978, p. 65

dock större möjlighet till egen odling under de kristider som kriget innebar. Detta kan ha gjort att de inte upplevde sin situation lika desperat som arbetarna i Kiruna.

4. SLUTDISKUSSION

Syftet med uppsatsen har varit att närmare undersöka om levnadsförhållandena i Kiruna åren före partisplittningen har förändrats så mycket att detta kan anses vara en bidragande orsak till partisplittningen. Jag menar att så är fallet. Jag menar att trots att jämförelsetalen är få så kan det nog hävdas att både sådana saker som arbetsgivarsidans förändring under krigsåren med dålig löneutveckling och avskedanden och de av kriget orsakade fördyringarna gjorde att "livsrummet" för arbetaren krympte. Den relativa klasskiktningen som syntes så tydligt i skillnaden i bostad gjorde att arbetarna upplevde orättvisorna starkare. Det kan också antagas (trots att inte utredningen kan påvisa detta) att det faktum att Malmberget var äldre som gruvsamhälle och arbetarkommun gjorde att man redan "haft sina duster" med arbetsgivaren och därför utvecklat en annan relation till arbetsgivarsidan. Hjalmar Lundbohms ställning i det unga Kiruna innan storstrejk och krig och förändringen från detta goda samarbete kan det antagas har gjort känslan av "svek" större, något som inte märks i exempelvis Gruv 4:ans minnesskrift.

Vidare menar jag att framför allt arbetarkommunens protokoll visar på denna tydliga radikalisering, i form av initiativ och ageranden, och denna uppsats har tydligare pekat på sådana tecken i jämförelse med tidigare avhandlingar på området. Denna slutsats dras utifrån att tidigare avhandlingar och litteratur (exempelvis Nordwall och Pääjärvi) inte använt sig av alla de initiativ som kunde utläsas ur protokollen och ej heller dragit någon analys av det som stått skrivet. Källforskningen har konkret gett mer exempel på radikalisering än de ovan nämnda.

Vidare finns ytterligare uppgifter i framför allt Kaatis avhandling som förstärker denna bild av radikalisering främst under 1917. Bland annat kan märkas att planeringen av att bryta sig ur SAP som partidistrikt var av tidigt datum. Norrbottensombud propagerade för detta på ett möte som var tänkt att organisera vänsteroppositionen vid partikongressen i februari⁷³. Likaså märks ungdomsförbundets i Norrbotten ställningstagande för vänsteroppositionen vid sin distriktskongress senare i februari månad⁷⁴. Ytterligare en uppgift som framkommer är att Kiruna och Malmbergets arbetarkommuner kritiserades för sina ställningstaganden om utträde

⁷³ Ur protokoll förda under möten på tidningsföreningen Politiken, i Kaati 1967, p. 35

⁷⁴ Norrskensflamman 25/2 1917, i Kaati 1967, p. 38

av representanter för Bodens AK⁷⁵. Något som däremot talar för att radikaliseringsen ej var total var det faktum att en av Kiruna AK:s medlemmar, kommunalnämndsordförande Gustaf Frank var en av de som ombildade SAP-distriktet efter distriktskongressens beslut att gå ur densamma⁷⁶. Likaså att det rapporterades om att ett antal medlemmar samlades kvällen innan medlemsmötet före splittringen för att försöka undvika utträde ur SAP och att SAP skulle få behålla makten över tidningen Norrskensflamman⁷⁷. Samtliga av ovanstående uppgifter är dock andrahandskällor och i huvudsak från tidningen Norrskensflamman vilken av andra källor har ansetts vara en icke obetydlig aktör i att driva på partisplittringen. Dessa uppgifter är således för osäkra och möjligen partiska för att ta med i själva utredningen utan en grundligare genomgång och analys.

Något som saknas när det gäller att förstå orsakerna, för de är flera bidragande, är en rejäl pressgenomgång av framför allt Norrskensflammas inverkan under perioden. Flera källor pekar som tidigare nämnts på denna tidnings del i splittringen genom sitt publicerande av vänsteroppositionens företrädare. En undersökning av Norrskensflammas ställningstagande under perioden kräver en särskild genomgång med ett annat syfte än denna uppsats har haft. En framtida tänkbar studie i det intressanta ämne som partisplittringen är skulle således kunna vara en aktörsanalys av tidningen Norrskensflamman beaktande värderingar i texter och mängd text för vänsteroppositionen och mot den socialdemokratiska partiledningen.

⁷⁵ Norrskensflamman 24/3 1917, i Kaati 1967, p. 41

⁷⁶ Norrskensflamman 10/4 1917, i Kaati 1967, p. 48

⁷⁷ Norrskensflamman 17/4 1917, i Kaati 1967, p. 51

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Folkrorelsearkivet i Norrbotten (Luleå):

Arkiv 1391: Kiruna socialdemokratiska arbetarkommun

- Protokollsbok 1903-1915, volym 1
- Protokollsbok 1915-1920, volym 1

Tryckta källor

Arkivets samling av minnesskrifter:

Gruvindustriarbetareförbundet avdelning 4, 25 år 1894-1919. Minnesskrift. Gällivare 1919.

Gruvindustriarbetareförbundet avdelning 4, 90 år. Jubileumsskrift. Gällivare 1984

Nyström, Hjalmar (1940), Svenska gruvindustriarbetareförbundet avdelning 12, Kiruna. Minnesskrift 1900-1940: Kiruna.

Otryckt litteratur:

Kaati, Gunnar (1967), Partisplitringen i Norrbotten 1917, Umeå, 3-betygsuppsats i historia 1967 vid Umeå universitet.

Reinfors, Lis-Marie (1987), Familjeliv i kåkstadssamhället Malmberget 1890-1910, Stockholm, Huvudämnesstudium inom kulturvetarlinjen. Uppsats motsvarande fortsättningskurs.

Tryckt litteratur:

Eriksson, Ulf (1991), Gruva och arbete – Kiirunavaara 1890-1990, Avsnitt I 1890-1930 (av III), Uppsala. Utgivare: Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, Uppsala.

Hirdman, Yvonne (1988), Vi bygger landet, Stockholm: Tidens förlag

Helin, K Anton (1946), Om sextio äro villiga – Malmbergets Folkets Hus 1896-1946, Gällivare, Faksimiltryck. Utgivare: Skrivarförlaget/Norrbottens bildningsförbund. Luleå 1978.

Hagberg, Hilding (1979), Socialismen i tiden: Fram bokförlag, Göteborg

Isaksson, Arne (1994), Drömmen om det goda samhället. Egen utgivning. Bollstabruk 1994.

Marx, Karl (1945), Kommunistiska manifestet. Arbetarkultur, Stockholm

Nordwall, Siwert (2005), Arbetarrörelsens historia på Nordkalotten. Egen utgivning. Kiruna 2005.

Warg, Stefan (2002), Familjen i gruvmiljö – Migration, giftermålsmonster och fertilitet i norrbottensk gruvmiljö 1890-1930. Rapport nr. 20 från Demografiska databasen, Umeå universitet.